

DOSPĚLÍ NA OKRAJI INFORMAČNÍ SPOLEČNOSTI: SPECIFIKA PŘEKONÁVÁNÍ DIGITÁLNÍ PROPASTI

ADULTS ON THE EDGE OF THE INFORMATION SOCIETY: SPECIFICS OF OVERCOMING THE DIGITAL DIVIDE

HANA ZUKALOVÁ

Abstrakt

Text se zabývá problematikou digitální propasti. Tento fenomén analyzuje pomocí modelu přístupu k technologii podle Van Dijka a pro úplnost nablíží optikou sociologické teorie kapitálů a psychologických teorií adaptace a zvládnutí. Na teoretickou část navazuje kvalitativní výzkumné šetření, které na základě výpovědí respondentů identifikovalo hlavní motivy a bariéry a také základní jev, který je klíčový při překonávání této nové formy sociální exkluze.

Klíčová slova

digitální propast, informační společnost, sociální exkluze, informační a komunikační technologie

Abstract

This text deals with the problem of the digital divide. The phenomenon is analyzed through Van Dijk's model of access to technologies, enhanced by the views of the sociological theory of capital and psychological theories of adaptation and self-efficacy. The theoretical part is followed by a qualitative research pinpointing the main motives and barriers. Also, some key aspects of overcoming this new form of social exclusion are identified.

Keywords

digital divide, information society, social exclusion, information and communication technologies

Úvod

Implementaci informačních a komunikačních technologií (dále jen ICT) téměř do všech oblastí lidské činnosti provází závažný problém, který nese pojmenování *digital divide* neboli česky digitální propast. Fenomén lze nejobecněji popsat jako vyjádření rozdílu mezi lidmi, kteří využívají nebo naopak nevyužívají ICT. Cílem příspěvku je v teoretické části provést analýzu problematiky ve všech hlavních rovinách, k nimž se digitální propast váže. K tomu využívám model přístupu k technologii podle Van Dijka, předního současného výzkumníka a teoretika, který se problematice digitální propasti věnuje. Pro úplnost nahlížím na digitální propast perspektivou sociologických a psychologických teorií. Empirická část práce doplňuje teoretickou výsledky kvalitativního výzkumu, který byl proveden s jedinci, jichž se digitální propast přímo dotýká a kteří začali pracovat na překonávání této nové formy sociální exkluze.

Přístupy k uvažování o digitální propasti

Pro úvod do problematiky je podstatné si uvědomit, že o dnešní společnosti můžeme hovořit jako o informační, protože je charakteristická podstatným využíváním digitálního zpracování, uchování a přenosu informací (Zlatuška, 1998). Tento přenos je umožněn pomocí ICT, které se staly nezbytnou součástí našeho života. Díky tomu došlo ke globálnímu propojení a síťovosti společnosti. Někteří autoři uvažují tedy o konceptu dnešní společnosti jako o společnosti sítí (srov. Van Dijk, 2005). Koncept zdůrazňuje vzájemnou propojenost, která tvoří infrastrukturu dnešní společnosti. Další koncepty dokonce hovoří o „slití všech mechanismů v jeden celek“ (srov. Látal, 2008) či „planetárním toku informací a planetizaci člověka“ (srov. Sak a kol., 2007). Všechny jmenované koncepty se shodují, že pro fungování společnosti je nezbytné, aby všichni členové měli stejné možnosti využívat všechny výhody spojené s využíváním ICT. Tento optimální stav se dosud nestal realitou, mezi jednotlivci a regiony jsou v současné době propastné rozdíly. Odpojení od klíčové infrastruktury společnosti vytváří exkluzi, kterou již dnes není možné opomíjet či považovat za méně podstatnou. Problém také není možné zúžit pouze na „využívání či nevyužívání počítače“.

Při zkoumání aspektů digitální propasti uplatňují autoři různé roviny chápání. Některé studie se soustředí na kvalitativní způsob využívání ICT, jiné primárně sledují obvykle kvantitativním způsobem, na jaké socioekonomické determinanty se digitální propast váže. Dahlberg (2004) vysledoval tři hlavní přístupy ovlivňující metodologii zkoumání problematiky využití ICT. Jde o determinantu využití ICT, sociální determinismus a technologic-

ký determinismus. Determinanta využití se primárně soustředí na sledování, jakým způsobem lidé internet využívají v politice, běžném životě, obchodu atp. (např. Katz, Rice, 2002). Výzkumníci orientovaní sociálně deterministicky zdůrazňují vývoj a postavení internetu uvnitř společenských řádů a kulturních kontextů. Třetí přístup vedoucí k redukci je technologický determinismus, který technologii vnímá nezávisle na společenských kontextech (Dahlberg, 2004).

Ideální je přístup, který vnímá technologie ve společenském kontextu a zároveň zohledňuje všechny uživatele. Ve svém dalším uvažování se pokusím vyhnout zužující optice a pokusím se sledovat všechny aspekty a zachovat multideterministický přístup. Jako vhodný se mi jeví Čtyřúrovňový model přístupu k ICT Van Dijka (Van Dijk, 2005). Tento model zohledňuje zásadní roviny přístupu k ICT. Ukazuje vzájemnou podmíněnost, přístup na nižších rovinách podmiňuje přístup k vyšším. Na nejnižší rovině jde o motivační přístup, který je dále propojen s materiální, dovednostní a uživatelskou rovinou. Všechny tyto roviny ovlivňují další vývoj.

Motivační rovina

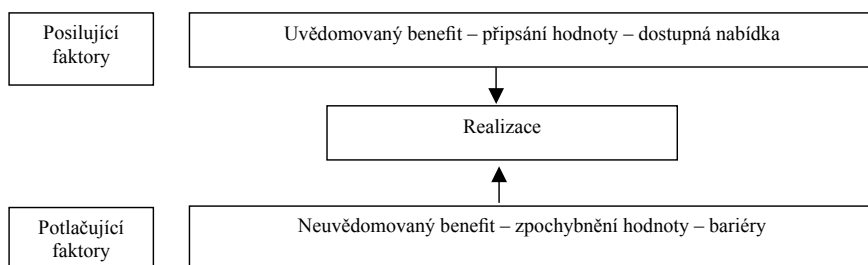
Nejobecněji můžeme chápat motivaci jako energii, která vede lidské chování k určitému cíli (Rabušicová a kol., 2008). Z psychologického pohledu jde o „pojmenování hnacích sil lidské činnosti, které se nacházejí v individu, na rozdíl od incentiv, které představují pobídky k jednání přicházející zvenčí (příkaz, úkol atp.). Za bezprostřední příčiny činnosti a jednání se někdy považují snahy, které se realizují jako proces chtění. Jako motivy vystupují zájmy a záliby, ale i postoje, přesvědčení. V současné psychologii se motivy nejčastěji označují termínem „potřeba“ (Smékal, s. 232). Motivaci můžeme dělit na pozitivní a negativní. Pozitivní motivaci se myslí především zvidavost, aspirace, vůle něco dokázat. Naopak negativní motivace bývá spojena s nespokojeností se situací v životním prostoru nebo s negativními emocemi, s hrozbou sankcionování apod. Podle Palána platí vzorec: motivace = potřeba úspěchu/strach z neúspěchu (Palán, 2002).

Je důležité si uvědomit, že tato energie má i svoji protienergii vyvolanou předpokládaným neúspěchem či zpochybněním benefitu. Jak uvádí Rabušicová a kol. (2008), nelze tyto vnímané bariéry při zkoumání motivace opomenout. Mimo tyto vnitřní bariéry vstupují do hry ještě bariéry vnější. Cross (1981) rozděluje bariéry do tří skupin – situační, institucionální a osobnostní (in Rabušicová, Rabušic, Čiháček, 2006). Citovaní autoři dále ve shodě s dalšími autory (např. Rubenson, 2001) zdůrazňují podstatnou věc: „Namísto bariér, jako je nedostatek financí, nedostatek času z různých důvodů apod., je možná lepší o tématu uvažovat v dimenzi „co lidem vzdělávání v dospělém

věku přináší“, resp. co očekávají, že jim přinese. Budou-li taková očekávání vysoká, mohou restructurovat jak své zdroje finanční, tak časové.“ (Rabušicová, Rabušic, Čiháček, 2006).

Shrneme-li předchozí uvažování, můžeme sestavit následující model faktorů posilujících nebo naopak potlačujících realizaci jednání, v tomto případě vzdělávací aktivity:

Schéma č. 1: **Faktory ovlivňující realizaci vzdělávací aktivity**

Materiální rovina

Materiální rovina je další klíčovou stránkou implementace ICT do života. Bez samotné technologie by nebylo přirozeně možné jakékoli další využití. Podle posledního výzkumu ČSÚ je osobním počítačem v České republice vybavena každá druhá domácnost (54 %), a každá druhá domácnost je také připojena na internet. Samotné vlastnění technologie nevyovídá přirozeně nic o způsobu využití, je ale základní podmínkou. Nemůžeme říct, že všichni členové 54 % českých domácností jsou digitálně gramotní, minimálně zde ale vzniká předpoklad zapojení se (Informační, 2010).

Podstatný je také rozvoj vysokorychlostního připojení na internet, které souvisí s liberalizací telekomunikací. Ta by se měla zaměřit zejména na budování infrastruktury a zajištění finanční dostupnosti pro všechny. Způsob připojení k internetu je jeden z ukazatelů, kde za posledních několik let došlo k největším změnám v oblasti vybavenosti domácností ICT. V roce 2006 bylo vysokorychlostně připojeno pouze 15 % domácností, v roce 2009 již 44 % českých domácností.¹ To je velice optimistický vývoj, protože jak prokázaly ve svém výzkumu Lupač a Sládek, přestup na broadband souvisí i s více strategickým využíváním internetu. Jedličková ve své studii usuzuje,

¹ Český statistický úřad. Dostupné z: www.czso.cz.

že pokud má domácnost vysokorychlostní připojení, daleko pravděpodobněji využívá pokročilých služeb internetu. Zároveň ale došla k závěru, že domácnosti volí vysokorychlostní připojení v závislosti na úrovni dovedností, čímž se ukazuje, že pravděpodobnost exkluze se zvyšuje v kombinacích (Jedličková, 2006). Materiální rovina je nikoliv jediný, ale základní kámen pro řešení digitální propasti.

Do materiální roviny lze zahrnout i nerovnoměrné rozdělení podmíněné geograficky. Castells v roce 2000 hovořil o tzv. informačním kapitalismu, který se v této souvislosti zcela naplnil. Rozdělení na základě geografické polohy nese pojmenování *global digital divide*. James definuje *global digital divide* jako výraznou míru rozdělení benefitů z informačních technologií mezi bohatými a chudými zeměmi (James, 2003). Fuchs a Horak cestu k řešení spatřují v podpoře *open source* neboli volně šířitelných technologií, které nabízejí minimálně čtyři výhody, jak je definovala organizace *Free Software Foundation* (1996)²: svobodu používat program k jakémukoli účelu, svobodu zkoumat, jak program pracuje, a přizpůsobit ho vlastním potřebám, svobodu redistribuovat kopie a svobodu vylepšovat program a zprostředkovat tato vylepšení veřejnosti. Jak uvádí James, hlavním důvodem není, že je *open source* levný, ale spíše to, že nevytváří závislost na západních společnostech, jako je Microsoft³, jejichž cílem není v první řadě řešení digitální propasti, ale vytváření závislosti na evropských standardech, např. Windows⁴ (James, 2003).

Rovina dovedností

Schopnost práce s technologiemi je další nezbytnou podmínkou zapojení se do informační společnosti. V dnešní době již považujeme tuto dovednost za základní gramotnost. Lze se setkat s označením ICT gramotnost či digitální gramotnost, protože se jedná ale zejména o práci s počítačem, nejčastěji se setkáme s termínem počítačová gramotnost. Často se nesprávně zaměňuje s gramotností informační, která představuje pojem daleko širší. Informační gramotnost můžeme chápat jako komplexní kompetence pro život v informační společnosti, počítačovou gramotnost jako jednu z podmínek. Tento vztah lze vyjádřit rovnicí: informační gramotnost = funkční gramotnost + počítačová gramotnost (Dombrovská, 2002).

² Dostupné z: <http://www.gnu.org/philosophy/free-sw.html>.

³ Společnost založená v roce 1975, drží celosvětový monopol v poskytování softwaru.

⁴ Operační systém, produkt společnosti Microsoft, který v současné době používá podle monitorovací služby navrcholu.cz 98,32 % uživatelů.

Obraz úrovně počítačové gramotnosti v ČR přinesl Český statistický úřad. Podle něj nemá žádné znalosti ve skupině 55–64 let 71 %, ve skupině 35–44 let 40 % a ve skupině 16–24 let 14 % obyvatel. Seniori patří zcela jistě mezi jednu z nejvíce marginalizovaných skupin. Tato forma vyloučení nese i své specifické pojmenování – *senior gap*. Pro člověka za produktivním věkem je mobilizace vnitřních zdrojů a překonání bariér asi nejobtížnější ze všech vyloučených skupin.

Důležitou roli hraje také způsob, jakým lidé nejčastěji počítačovou gramotnost získávají. Pouze nepatrné procento získalo počítačovou gramotnost díky formálnímu vzdělání. Nejvíce uživatelů se naučilo ovládat počítač vlastním studiem, metodou pokus–omyl či od známých. Jde o velmi důležité zjištění, základní kompetence pro život v informační společnosti není předávána formalizovaným vzděláním, ale je získávána neformální cestou. Jedličková podotýká, že je nutné nahlížet toto tvrzení optikou potřeb různých sociálních skupin, např. skupin určených pohlavím, dosavadními zkušenostmi s ICT a výši dosaženého vzdělání (Jedličková, 2006). Zounek uvádí, že typický počítačově nezdatný dospělý je žena ve věku 50 až 59 let bydlící v obci do 4999 obyvatel, která je vyučená bez maturity. Je zaměstnaná na plný úvazek jako kvalifikovaný dělník ve službách (Zounek, 2009).

Můžeme tedy předpokládat, že osoby digitálně vyloučené nemají často příležitost rozšiřovat svoje znalosti neformální cestou. Je možné, že pokud by získání počítačové gramotnosti bylo součástí jejich přirozené profesní nebo životní dráhy, se získáním základní gramotnosti by neměly problém. V jejich situaci je ale nutné mobilizovat daleko více sil a hledat možnosti formálního vzdělávání nebo samostudia. Není-li dostatečná motivace, tato investice se obvykle nerealizuje. O motivaci jsem hovořila v předchozí kapitole, kdy jsem popsala souhru okolností, která musí v ideálním případě nastat, aby člověk vyvinul další úsilí. V případě digitálně vyloučených je tato souhra málo pravděpodobná, proto často nedochází k investování energie do hledání cest z digitální propasti.

Uživatelská rovina

Problematika digitální propasti se netýká pouze fyzického přístupu, ale především způsobu využití. Samotná přístupnost problém neřeší, je zapotřebí, aby uživatel dokázal technologii především využít ke svým cílům. Uvážíme-li, že pouze 7 % žen a 18 % mužů zvládne vyhledat a nainstalovat software a pouze 15 % osob ve skupině 25–34 let má pokročilé znalosti práce s ICT (Informační, 2010), nemůžeme očekávat, že všichni uživatelé jsou schopni plnohodnotně využívat ICT. Podle výzkumů využívají lidé počítač hlavně jako nástroj komunikace a katalog služeb a zboží (Jedličková, 2006).

Tato zjištění jsou ale natolik obecná, že nám o skutečné motivaci a cílech příliš neřeknou. Na tento problém upozornili ve svém výzkumu Katz a Rice (2002), kteří identifikovali uživatele uvědomělé a neuvědomělé. Tato kategorizace v podstatě vystihuje výše popsané, uvědomělý uživatel je schopen definovat a realizovat své cíle, neuvědomělý je spíše pasivním příjemcem, který nemá ambice realizovat své cíle pomocí ICT. Schopnost zpracovat informace je přitom v informační společnosti klíčová. Jak uvádí Sak: „problémem je tendence zaměňovat informace za poznatky a za poznání a vyspělou počítačovou gramotnost za moudrost“ (Sak a kol., 2007, s. 34). Odborníci varují před informační přesyceností, které může vést až k novému typu hlouposti – „hloupost na vysoké úrovni“, kdy člověk není schopen odlišit vědění od mínění a kdy dochází k určitému zpoždění, zpovrchnění a zploštění pohledu na svět (Frič, Potůček, 2004).

Lupač a Sládek ve svém výzkumu potvrdili, že vyšší vzdělání je spojeno s používáním internetu ke strategickým účelům, zatímco lidé s nižším vzděláním používají internet spíše jako zdroj zábavy (Lupač, Sládek, 2008). Jak uvádí Dombrovská: „Není vyloučeno, že právě úroveň informační gramotnosti (informační status) se v budoucnu stane jedním z určujících statusů v informační společnosti. Lidé, kteří jsou schopni nejen používat informační a komunikační technologie, ale také s nimi pracovat tvůrčím způsobem a spoluvytvářet jejich rozvoj, mají v informační společnosti vysokou prestiž.“ (Dombrovská, 2002). Tato skupina lidí vytváří potom tzv. informační elitu, tedy protipól skupině digitálně negramotných. Další rozvoj technologií je v rukou právě této informační elity, která si ji přirozeně přizpůsobuje a využívá podle svých potřeb, čímž digitálně negramotným ještě více znemožňuje podílet se a připojit.

Kognitariát aneb informační elita

Zejména u pesimisticky laděných autorů se často vyskytuje varování před vznikem virtuální třídy neboli jakési elity, která řídí a ovládá veškeré procesy informační společnosti. Nejkritičtější je k dopadům Kroker. Rozvoj informační společnosti a kyberprostoru podle jeho názoru způsobí nadvládu nové virtuální třídy, odborníků vytvářejících a výrazně participujících na kyberprostoru. Kroker zastává názor, že již dnes jsou díky této virtuální třídě z veřejné debaty vyloučeny názory, které nezastávají jejich optimistické vize, jimiž se snaží odvést pozornost od jejich opravdového záměru, tedy převzetí kontroly nad virtualitou. Hovoří dokonce o virtualitě jako „snu liberálního fašismu“ (Kroker, 1997). Někteří autoři nazývají tuto novou třídu **kognitariát**. Toto pojmenování navrhuje Toffler. Řízení v oblasti přijímaných klíčových rozhodnutí má ten, kdo vládne informací. To je v koncepci

Tofflera nová třída, kontrolující procesy výroby a šíření informací (Látal, 2008). Hlavním nástrojem ovládnutí je cenzura. Cenzura informací na internetu se týká hlavně zemí s represivním režimem jako např. Čína, Uzbekistán, Bělorusko. I v demokratických zemích se ale občas objeví snahy o kontrolu obsahu internetu. V České republice kupříkladu zavedl poskytovatel připojení Vodafone blokadu stránek obsahující dětskou pornografii a „podporu a propagaci hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka“. Spolupracuje s organizací *Internet Watch Foundation*⁵, která průběžně monitoruje internet a vyhledává stránky s nevhodným obsahem, z nich poté sestavuje „černou listinu“, na jejímž základě blokují poskytovatelé internetových a mobilních služeb přístup na příslušné stránky. „Černá listina“ blokových stránek není veřejná a nejsou jasné definované kritéria, podle kterých organizace závadnost obsahu vyhodnocuje. V roce 2008 se na listinu dostala např. internetová encyklopedie Wikipedie, protože zveřejnila obal 23 let starého hudebního alba, na kterém byla obnažena dívka. Tato událost ukázala, jak nespolehlivé a snadno zmanipulovatelné jsou podobné snahy.

Kooperativní rovina

Dosavadní analýza mě přivádí k návrhu doplnit Van Dijkův model o rovinu další, kterou bych nazvala rovina kooperativní či synergická. Vzájemnou spolupráci a propojenost by bylo možné zahrnout v jeho modelu pod uživatelský přístup, domnívám se, že jde ale o podstatnou dimenzi, která zaslouží vlastní kategorii.

Tato rovina vyjadřuje nutnost synergické spolupráce všech uživatelů. Slovo synergie pochází z řeckého *syn-ergazomai*, tedy spolu-pracovat, a znamená společné působení a spolupráci. Je nutné, aby všichni mohli manifestovat své představy a naplňovat své potřeby ve vzájemné součinnosti, a nikoliv na úkor jiných uživatelů. Tato atmosféra vzájemné součinnosti eliminuje nebezpečí vzniku virtuální elity. Samou podstatou informační či síťové společnosti je vzájemná propojenost a kooperace. Uživatele, který je počítačově zdatný, zvládá vyhledávací a informační strategie, můžeme stále považovat za digitálně vyloučeného, protože nedošlo k jeho zapojení do „planetárního vědomí“ (srov. Sak a kol., 2007). Zůstává-li uživatel pouze pasivním příjemcem informací, nemůžeme stále mluvit o překonání digitální propasti.

---

⁵ <http://www.iwf.org.uk/>

Kooperativní rovinu vnímám jako logické vyústění Van Dijkova modelu. Je-li naplněna rovina dovedností, dostatečně silná motivace, znalosti i uživatelská a informační gramotnost, můžeme hovořit o překonání digitální propasti, ale pouze na úrovni osamocенého uživatele. Až ve chvíli, kdy dochází k zapojení úsilí všech o vzájemnou propojenost a zajištění prospěchu, lze hovořit o úplném uzavření digitální propasti.

Digitální propast ve světle sociologické teorie kapitálů

O konceptu digitální propasti uvažujeme jako o nové formě sociální exkluze. Proto aplikuji na problematiku digitální propasti jednu z nejvýznamnějších teorií Bourdieua, a to teorii kapitálů.

Bourdieu uvádí důležitý fakt, že odlišnost, či v našem případě vyloučení, existuje pouze ve vztahu a skrze vztah k vlastnostem jiným. Myšlenka difference, odchylky, zakládá i samotný pojem prostoru jako celku různých koexistujících pozic. Sociální prostor vypadá tak, že jsou v něm aktéři nebo skupiny rozmístěny podle pozic, nejvíce podle kapitálu ekonomického a kulturního (Bourdieu, 1998). Ekonomický kapitál zahrnuje prostředky, které musí člověk vynaložit na své potřeby. Kulturní kapitál představuje předávání znalostí, dovedností, kompetencí, výchovných strategií, postojů a návyků, které pomohou člověku k jeho uplatnění v životě, ale řadí se sem i tzv. objektivizovaný, který představují umělecká díla, knihy, obrazy atd., a institucionalizovaný kulturní kapitál, kterým má na mysli vysvědčení, diplomy, tituly. Sociální kapitál znamená schopnost komunikovat s lidmi, umění sdílet prostor, spolupracovat, obhajovat svůj názor, sociální inteligenci. Poslední kapitál symbolický působí jako prestiž, propůjčuje vážnost určitému postavení, vyššího platového ohodnocení. Bourdieu chápe pole, prostor sociálního prostředí jako odraz vlastnictví jednotlivých kapitálů. Vlastnictví a podíl na určitém statku zajišťuje úspěšnost, naopak ti, kteří tento statek nevládnou, se stávají společensky neúspěšnými. Neúčast na jednom statku často zabraňuje možnosti podílet se i na statcích dalších.

Přeneseme-li tuto myšlenku na naši problematiku, rozvoj ICT a internetu vytvořil nový sociální prostor – kyberprostor. V tomto prostoru zaujímá každý jedinec určitou pozici, která je determinována jeho ekonomickým a kulturním kapitálem. Výše ekonomického kapitálu umožňuje technologické vybavení nutné pro vstup do kyberprostoru a kvalitu jeho využívání. Kulturní v tomto případě determinuje, jakým způsobem člověk do kyberprostoru vstupuje, jak se v něm orientuje, sdílí, využívá pro svůj rozvoj, vytváří síť kontaktů atp. Pozice, jakou v kyberprostoru zaujme, je determinována jeho dosavadním kapitálem, zároveň ho dále diferencuje.

Digitální propast ve světle psychologických teorií adaptace a zvládání

Zapojení se do informační společnosti je zcela jistě ovlivněno i osobnostními rysy. Současná psychologie vyjadřuje regulaci zvládání situací a úkolů života pojmem dynamismus adaptace a zvládání (Smékal, 2002). Implementace ICT do běžného života představuje výraznou společenskou změnu, vyžaduje adaptaci člověka na tyto nové podmínky. Psychologické poznatky týkající se tohoto dynamismu nám mohou přiblížit prožívání jedinců ohrožených digitální propastí. Obecně lze adaptaci rozdělit podle toho, zda člověk vnímá svět a jeho nároky jako výzvu či jako ohrožení. Lazarus s Newcombem se kloní k názoru, že raná socializace rozhoduje o tom, zda se jedinec „vyladuje“ na ohrožující nebo na výzvodový charakter situací. Pokud osoba vnímá požadavky okolí jako obtížné, ale zvládnutelné, má reálnou šanci problém zvládnout. Pokud ale situaci vnímá v perspektivě ohrožení, je náchylnější upevňovat mechanismus naučené bezmocnosti (in Smékal, 2002).

Koncept naučené bezmocnosti (Singer, 1972; Seligman, 1975; Aršavskij, 1978) je podle autorů způsoben nepředpověditelným stresem. Pokusy ukázaly, že když jedinec nedokáže zjistit, co se v jeho prostředí stane, co jej potká, přenáší se pocit bezmocnosti i na jiné situace, vzniká syndrom naučené bezmocnosti. Důležité jsou tři dimenze atribučních procesů: zda připisují příčinu bezmocnosti sobě, nebo situacím, zdroj ohrožení je tedy buď vnitřní či osobní, nebo vnější či univerzální, zda připisují příčinu faktorům specifickým, nebo obecnějším podmínkám ve světě, nebo zda tyto podmínky vnímají jako neměnné a trvalé, nebo nestálé. Protipólem je koncepce hledačské aktivity, která vychází z poznatku, že jsou lidé, kteří v zátěžových situacích hledají nejlepší možné řešení, nevzdávají se (Smékal, 2002, s. 268).

Příbuzná je potom teorie *self-efficacy* (Bandura, 1986). Česky lze termín přeložit jako osobní účinnost nebo osobní zdatnost. Ve své práci zůstanu u anglické verze termínu, protože se domnívám, že český překlad poněkud zkresluje význam. *Self-efficacy* lze definovat jako přesvědčení, že je člověk schopen kontrolovat své psychické stavy i své chování, ovlivňovat své okolí a dosahovat žádoucích výsledků. Vysoká *self-efficacy* působí na tvorbu optimistických postojů, přispívá k interpretaci těžkých úkolů jako výzev a koreluje s kvalitou života. Oproti tomu nízká úroveň *self-efficacy* je považována za osobnostní rys, který zakládá psychickou zranitelnost, tendenci k depresím a k podléhání stresu. Čím méně člověk věří, že svou činností může dosáhnout nějakého výsledku, tím menší má podnět, aby něco udělal (Křivohlavý, 2001).

Teorii *self-efficacy* ve vztahu k využívání internetu aplikovali ve svém výzkumu Eastin a La Rose (2000). Výsledky jejich výzkumu potvrdily přímý vliv internetové *self-efficacy* na další způsob využití. Uvedu některá nejpodstatnější

zjištění: internetová *self-efficacy* významně souvisí s předchozími zkušenostmi s využitím internetu. Je také významně ovlivněna očekáváním pozitivního výsledku práce na počítači. Zajímavým zjištěním je neustálý vývoj v závislosti na momentálním zážitku online, z čehož vyplývá, že *self-efficacy* není totožná s pozitivním či negativním životním postojem a obecně životní pohodou. Předchozí zážitky jsou tedy nejsilnější determinantou. Noví uživatelé naráží na daleko více stresujících skutečností a pocítují menší spokojenost s prací na internetu než pokročilý uživatel, proto je u nich *self-efficacy* slabší. Překvapujícím zjištěním je prokázání velice slabého vztahu mezi sebedoceňováním a mírou internetové *self-efficacy* (Eastin, La Rose, 2000). Autoři nenabízejí hlubší interpretaci tohoto překvapujícího zjištění. Nabízí se ale hypotéza, že internet nabízí nový virtuální prostor, kde si každý uživatel může anonymně a zcela nezávisle na svých reálných životních okolnostech vytvářet zcela novou životní roli. Pokud prožije ve virtuální realitě pozitivní a sebestpotvrzující zkušenosti, míra jeho *self-efficacy* stoupne nezávisle na míře *self-efficacy* v reálném životě.

Teoretická část práce evokuje spoustu otázek a vybízí ke zkoumání, jakým způsobem dochází na jednotlivých rovinách reálně k překonávání digitální propasti. Tento obraz se pokusím nastínit svým výzkumem a alespoň částečně přispět k zodpovězení některých otázek.

Metodologie kvalitativního výzkumného šetření

Výzkum byl proveden s klienty kurzu práce s PC a komunikace, které pořádá Centrum pro lidi sociálně znevýhodněné Celsuz. Cílovou skupinou služby Celsuz – Sociální rehabilitace jsou osoby starší 18 let znevýhodněné na otevřeném trhu práce, nemající dostatečné znalosti a dovednosti nutné pro uplatnění v pracovním procesu. Délka trvání kurzu je 40 hodin, v době realizace výzkumu byl kurz zpoplatněn částkou 150 Kč. Je zapotřebí zdůraznit, že mimo části počítačové probíhá v kurzu část komunikace, která má časovou dotaci 30 hodin a je zaměřena zejména na sebezpoznávací aktivity.

V kurzu působím jako lektor základů práce na počítači, vstupovala jsem tudíž v roli domorodce, čímž byla zajištěna vysoká míra otevřenosti respondentů. Data jsem získala pomocí hloubkových rozhovorů, které probíhaly v místě zvoleném respondentem, obvykle v čajovně přímo v budově Celsuz. Osloveni byli klienti ze dvou kurzů, celkem 26 osob. Všichni vyjádřili ochotu se výzkumu zúčastnit. Rozhovory postupně proběhly s 12 klienty (8 žen a 4 muži), poté byly z důvodu teoretické nasycenosti zastaveny. Průměrná délka rozhovoru byla asi 40 minut.

Zajímaly mě zejména motivy a bariéry na cestě přes digitální propast. Výzkumná otázka zněla: Jaké vnitřní a vnější zdroje ovlivňují jedince v sou-

vislosti s překonáváním digitálního handicapu? U respondentů jsem sledovala vnitřní zdroje (sebepojetí, zkušenosti, očekávání...) i zdroje vnější (incentivy, vliv okolí). Zajímalo mě jejich vnímání situace na časové ose, tedy před i po absolvování kurzu.

Všechny rozhovory byly nahrány na diktafon, poté přepsány do textového editoru. Nejprve byly podrobeny otevřenému kódování a stále podrobovány konstantní komparaci, ze které následně vzešla základní typologie aktérů. Stále ale nebyla zřejmá základní kostra příběhu a klíčová kategorie, proto jsem dále zvolila design zakotvené teorii podle Strausse a Corbinové (1999) a jejich paradigmatický model.

Motivy a bariéry na cestě přes digitální propast

Výzkum prokázal, že respondenti sami sebe **jako vyloučené vnímají**. Uvědomují si, že žijí ve společnosti, v níž je většina procesů závislá na využití technologií. Přestože nemají často představu o možném využití v jejich každodenním životě, vnímají silný tlak společnosti, a to ze strany zaměstnavatelů, ale i médií či nejbližšího okolí. Do chvíle, než dojde k překonání této exkluze, reagují **rezistentně**. Popírají význam technologií pro svůj život, případně se je snaží neúspěšně ignorovat, či se odvolávají na generační problém. Obranný postoj k ICT ale po překonání exkluze mizí. Po absolvování kurzu klienti sami přiznávají, že šlo spíše o postoj obranný: „*Já jsem byla naštvaná, že to nemáme, tak jsem si k tomu vytvořila takovej vztah, aby mě to nemrzelo, možná...*“ (Lenka)

Tento pocit vyloučení je posilován i specifickým jazykem, který provází rozvoj ICT. Ve výzkumu byl tento jev zakódován jako **počítačovina**. Jde o hojně se vyskytující motiv. Respondenti jsou stále konfrontováni z médií i od přátel s pojmy a diskusemi, kterým nerozumí. To posiluje jejich exkluzi na symbolickém poli. Tento zdánlivě okrajový efekt je podle mého názoru zásadním exkluzetvorným činitelem, jedinci ohrožení digitální propastí se stávají **cizinci ve světě ICT**.

Často mají zkreslenou či žádnou představu o možnostech využití ICT a nevidí praktickou upotřebitelnost pro svůj život. Domnívají se, že ICT nemůže naplnit či pomoci k naplnění osobních přání a potřeb: „*Kdybych neudělala kurz, tak bych asi řekla, že to normální obyčejnej člověk nepotřebuje, ale jak jsem ho udělala, ten kurz, tak budu tvrdit, že je to potřeba. Protože když vlastně člověk nemá školu, určitě, určitě je to moc dobrá věc.*“ (Běta)

Potvrzuje se zde teorie **vzniku syndromu naučené bezmocnosti**. Okolní prostředí je pro respondenty nesrozumitelné a vzniká nepředpověditelný stres. Příčina jejich bezmoci je připisována obecným podmínkám ve světě a vlastní nedostatečnosti.

Dříve či později se ale dostanou do situace, kdy je zapotřebí něco pomocí ICT vyřídit (vyhledat informace, napsat životopis, poslat mail). V tu chvíli jsou zcela odkázáni na pomoc okolí. Všichni klienti tuto **závislost** vnímají negativně, a zejména v případě aktivisty (viz typologie dále) je silným motivačním faktorem. Zcela přímo to vyjádřil pan Karel: „*já se potřebuju osvo- bodit a osamostatnit, protože nebudu na někoho pořád dotírat, pojď, já tě potřebuju...*“

Motivace k překonání digitální propasti

Jak bylo již uvedeno, respondenti pocítují silný tlak okolí, zejména ze strany zaměstnavatelů. Tato oblast je pro ně jako nezaměstnané klíčová. Ukázalo se, že **získání zaměstnání** je spíše **motivace negativní**. Jak uvádí Palán, negativní motivace bývá spojena s nespokojeností se situací nebo s negativními emocemi, s hrozbou sankcionování apod. Platí zde vzorec: motivace = potřeba úspěchu/strach z neúspěchu (Palán, 2002). Téměř u všech respondentů (vyjma aktivisty – viz typologie dále) je velice silný strach z vykonávání nechtěného zaměstnání. Za všechny zde uvedu citaci z rozhovoru s paní Milenou: „*Byla jsem na úřadě práce, že bych mohla jít uklízet, a to mě tak jako, ježíš, to nechci dělat, brozilo tam jako, že se tím budu žít, a teď jsem si vzpomněla takhle ne-e, přece ne-e. Tak jsem si tam šla nějak za sebe, jsem začala hledat, odkud bych měla začít, a to byl ten počítač.*“

Ne ve všech případech jde ale o negativní motivaci. Pro některé respondenty bylo nastoupení do kurzu zcela **přirozeným vývojem jejich profesní cesty**. Digitální gramotnost nebyla do určité chvíle pro jejich osobní uplatnění důležitá, proto ani nevyvíjeli úsilí ji získat. Určitý pocit vyloučení pocítovali, nezpůsobil jim ale negativní prožitky a stres, zejména díky jejich realizaci ve svém oboru. V momentě, kdy si uvědomili, že jde o nástroj nezbytný k jejich další činnosti, zcela přirozeně se začali o problematiku zajímat a vzdělávat se. Jde zejména o respondenty působící v uměleckých oborech. Může také nastat situace, kdy má jedinec kvalifikaci, se kterou by nebyl problém nalézt zaměstnání, chybí mu ale právě jen počítačová gramotnost, což jeho původní kvalifikaci zcela devaluje a hrozí mu podkvalifikovaná práce. Například sochař Radek vypověděl: „*Já jsem od tobo čekal, šlo mně o to naučit se grafický programy, a předtím je potřeba se trochu naučit zacházet s tím počítačem, ty nástroje, proto. Vlastně, abych se mohl pomocí počítače dál pohybovat ve svém oboru.*“

Specifickým motivačním faktorem je pořízení ICT kvůli **nástupu dítěte do školy**: „*Spíš je to dobou, protože my jsme si pořizovali počítač z toho důvodu, že malej šel do první třídy a že začal chodit do školy, převážně kvůli němu.*“ (Jana) To je typické pro ženy – trendisty (viz typologie dále). Dítě je v jejich životě na prvním místě a vlastní aktivity jsou často chápány jako ztráta času, jako **ne-povolený únik z role matky**. Motiv se v tomto případě stává bariérou. Opět

pro ilustraci výtah z rozhovoru s paní Šárkou: „*No takhle, pokud bych to brala, že jsem matka dětí, tak je to vlastně ztráta času, protože vlastně k tomu sednu, tam se podívám na práci, do toho mi třeba někdo píše, do toho maily.*“

Bariéry při překonávání digitální propasti

Podle výsledků mého výzkumu můžeme rozdělit bariéry do tří hlavních oblastí, což plně odpovídá modelu podle Crossové (1981), tedy bariéra situační, osobnostní a institucionální. Vzhledem ke specifčnosti zkoumané oblasti se projevila další bariéra, kterou jsem nazvala technologická. Tyto bariéry se ale při analýze ukázaly být spíše **součástí rezistence**, nikoliv jako reálné překážky, což někteří respondenti sami v průběhu rozhovoru připustili. Kupříkladu Martina v počátku zdůrazňovala svoji nepříznivou finanční situaci: „*My žijeme na životním minimu, což je šest tisíc.*“ V průběhu rozhovoru ale vyplynulo, že ve chvíli, kdy získala motivaci k pořízení počítače, v jejím případě nástup syna do školy, zvládla finanční prostředky zajistit: „*(...) stál 23 tisíc, jsem to brala podle toho, co potřeboval.*“ Toto zjištění lze podložit i faktem, že čtyři respondenti vlastnili počítač již před nástupem do kurzu, šest si jej pořídilo v průběhu konání kurzu, aniž by se změnila jejich finanční situace, a pouze dvě klientky konstatovaly, že si počítač momentálně opravdu dovolit nemohou. Potvrdila se teze autorů Rabušicová a kol. (2008), **totiž že lidé jsou schopni restructurovat zdroje ve chvíli, kdy očekávají benefit.**

Co se týče institucionální bariéry, klienti velice často uváděli, že nabídka komerčního sektoru pro ně jako nezaměstnané není dostupná. Často neměli ani tušení o možnosti absolvovat kurz za symbolickou cenu právě v Celsuz. Na úřadě práce je o této možnosti neinformovali, či až po velice dlouhé době.

Jako největší bariéra se ukázalo vlastní **negativní sebehodnocení a sebedoceňování** klientů. Nedůvěra ve své schopnosti a strach ze selhání se ukázal být hlavní bariérou při překonávání této formy exkluze. „*Bála jsem se chodit mezi lidi, třeba někde se přiblížit, já jsem to brala, že jsem úplně pitomá, že mně to nemůže do hlavy vlézt...*“ (Libuše)

Souvisí to i s jejich **negativními zkušenostmi ze školních institucí**. Vzdělání pro ně představuje hodnotu, nicméně je téměř nerealizují, a to právě na základě předchozích negativních zkušeností: „*No mně se ten kurz líbil, protože to nebylo jak ve škole, žádnéj stres, zkoušení a tak.*“ (Jana)

S tím do velké míry souvisí i bariéra technologická. Jak jsem již uvedla, pro respondenty je zpočátku svět ICT nesmírně složitý a vzdálený. Tento pocit má zcela jistě i svá reálná objektivní opodstatnění. Držet krok s vývojem je často problém i pro zkušeného uživatele, každý den je možné naučit

se něco nového. V tomto momentě je velice důležité, aby první zkušenosti jedince neodradily. První negativní „iniciace“ by mohla vést k utvrzení v jeho rezistentním postoji vůči ICT. Ostatně i výše zmíněný výzkum internetové *self-efficacy* potvrdil, že předchozí zkušenosti jsou pro další činnost determinující.

Základní typy účastníků kurzu podle motivů a bariér

Konstantní komparací jednotlivých motivů a bariér jsem identifikovala **4 základní typy aktérů**. Přirozeně se jednotlivé motivy mohou vyskytovat u všech typů, typologie je vytvořena podle ústředního tématu.

Hledači – Silně vnímají tlak společnosti, cítí se izolovaní a pocit'ují stud. Jsou ve fázi hledání sama sebe, zajímají se o psychologii, duchovní literaturu, sebepoznávání. Nemají jasnou představu o svém dalším směřování. Absolvoování kurzu pocit'ují jako vítězství a otevření nové „brány“. Motivací je především překonání symbolické exkluze a zapojení se. Hlavní bariérou dřívějšího zapojení se je nedůvěra ve své schopnosti.

Trendisté – Hlavním motivem je „kolonka do životopisu“ a získání lepší práce. ICT pořízují zejména kvůli nástupu dítěte do školy. ICT jinak vnímají jako nepodstatnou zábavu, oceňují možnost komunikace, výměnu fotek s přáteli atp. Větší význam ale ICT pro svůj život nepřipisují. Proto nedošlo k dřívějšímu zapojení se. Prioritní životní náplní a smyslem je obvykle rodina a péče o dítě. Negativně často hodnotí sebepoznávací aktivity (které jsou součástí kurzu) a psychologii celkově.

Konzumenti – Také silně vnímají tlak společnosti, mají strach z odsouzení a hlavně strach ze selhání. Svět vnímají jako velmi komplikovaný, pocit'ují nespokojenost. Typická je kritika ICT a popírání výhod, na druhou stranu vnímají ICT jako ulehčení života. Kurz je zaujal zejména z důvodu nízké ceny a místní dostupnosti a vnímají ho jako nakoupené zboží. Dalším společným rysem je určitá „ukolébanost“ a lenost pracovat na sobě a měnit se. To souvisí i s velmi silným strachem ze selhání. Prolínají se všechny motivy, ústřední je práce.

Aktivisté – Přihlášení do kurzu přišlo jako přirozený vývoj jejich životní a profesní cesty. Dříve se o ICT nezajímali, jelikož to nepotřebovali ke své realizaci. Postupně se jim však otvíraly nové možnosti uplatnění a realizace, které ovšem vyžadují schopnost práce na počítači. Typický aktivista velmi rychle na tyto nové možnosti zareaguje a sám se aktivně do kurzu přihlásí. Počítač chápe hlavně jako pracovní nástroj. Pro aktivistu je také typická snaha o nezávislost a samostatnost. Velmi nerad se dostává do situace, kdy potřebuje pomoci ICT něco vyřídit a musí žádat o pomoc okolí, chce tento pracovní nástroj ovládnout plně sám.

Tabulka č. 1: Přehled motivů a bariér při překonávání digitální propasti

	Dominantní vnější tenze	Hlavní motiv	Dominantní obranný postoj	Hlavní bariéra
Hledač	Tlak okolí	Prolínají se všechny	Vymezení se	Negativní sebepojetí
Trendista	Nutnost adaptace	Zaměstnání, dítě	Popírání významu	Zpochybnění hodnoty
Konzument	Tlak okolí	Prolínají se všechny	Popírání významu	Negativní sebepojetí
Aktivista	Závislost	Zaměstnání	Ignorování	Nepřipsání významu

Transfer přes digitální propast

Pojmenování jednotlivých motivů a bariér ale stále nepřináší odpověď na otázku, co je klíčovým momentem při překonávání digitální propasti. Motivy i bariéry byly často přítomny i dlouhou dobu před zahájením překonávání digitální propasti. Na tuto otázku jsem se pokusila najít odpověď pomocí paradigmatického modelu Strausse a Corbinové (1999).

Jako základní jev, kolem kterého se kumulují ostatní kategorie, byl identifikován **vzdělávací transfer**. Tento termín vyjadřuje ono symbolické překonání digitální propasti. Vzdelávací transfer u digitálně zdatných je realizován nejčastěji jako neformální vzdělávání typicky na pracovišti nebo v rodině. Jak uvádí Jedličková, nejvíce se člověk učí z úkolů a zkušeností během pracovní činnosti nebo příkladem od jiných osob (Jedličková, 2006). Nezaměstnaní a jinak sociálně ohrožení jedinci ale nemají šanci tímto způsobem znalosti získat. To posiluje jejich rezistenci vůči ICT a pocít, že nemají šanci si tuto dovednost osvojit.

V teoretické části práce jsem na základě teorií motivace stanovila tři podmínky pro realizaci vzdělávací aktivity. Šlo o: uvědomělý benefit – připsání hodnoty – dostupná nabídka. Výzkum ukázal, že nefunguje jednoduchá kauzalita vzdělávací potřeba – realizace vzdělávání. Ve hře je spousta dalších faktorů, zejména osobnostních rysů a sebepojetí. Představme si situaci, že jsou splněny dvě první podmínky, tedy že si jedinec uvědomuje význam ICT pro svůj život a benefit ze získání této dovednosti, není ale žádná dostupná nabídka či možnost, jak dovednost získat. V tuto chvíli přirozeně rozhoduje osobnost jedince, kolik vnitřních a vnějších zdrojů vynaloží na hledání alternativy. Uvědomíme-li si ale, že jde o jedince ze „dna propasti“, aktivizace jejich zdrojů je daleko obtížnější, pro většinu téměř nemožná. Není-li v tuto chvíli splněna podmínka třetí, dostupná vzdělávací nabídka neboli vzdělávací transfer, dochází právě k onomu popření a přijetí rezistence.

Je nezbytné vytvářet příležitosti a nabídky, které by byly pro danou cílovou skupinu dostupné, a to nejenom finančně. Výzkum ukázal, že pro danou cílovou skupinu je nezbytné pocítit plnou akceptaci své osoby.

Další podstatnou podmínkou úspěšného vzdělávacího transferu je zajištění jeho srozumitelnosti. Symbolická exkluze, kterou respondenti pocítují je podporována i specifickým jazykem, který provází rozvoj ICT. Digitálně nezdatné je zapotřebí uvádět do jazyka ICT pozvolna, je nutné zajistit jakési „překladatelství“. Jak vyplynulo, neporozumění je hlavní příčina, která může respondenty od vzdělávání odradit.

Zvládnutí tohoto transferu pocítují klienti obvykle jako vítězství a krok k dalším možnostem. Kupříkladu Milena v rozhovoru uvedla: „*Nějaký vítězství je ve mně, takový dobrý pocit z toho, i když mě to nebude žít, jsem ráda, že jsem tím kurzem prošla.*“ Dochází také k aktivnímu zapojení se do informační společnosti a překonání symbolické exkluze. Všichni respondenti vyjádřili chuť dále zdokonalovat svoje schopnosti práce s ICT, ale i chuť začít se vzdělávat v dalších oblastech. Slovy paní Lenky: „*S jídlem roste chuť a už jsem nahlášená do angličtiny.*“

Tabulka č. 2: Změna postojů po vzdělávacím transferu podle jednotlivých aktérů

	Pocitovaný efekt kurzu	Důvod využití ICT	Postoj k ICT	Postoj k informacím
Hledač	Vítězství	Komplexní informační zdroj	Brána k novým obzorům	Nutnost hledat ty pravé
Trendista	Krok k lepšímu zaměstnání	Společenská povinnost	Práce a hry	Dostatek informací
Konzument	Nakoupené zboží	Ulehčení života	Ambivalentní	Zahlcení informacemi
Aktivistka	Krok k dalším možnostem	Pracovní nástroj	Nástroj	Zpracování informací ke svému užitku

Závěr

Ve svém příspěvku jsem se pokusila o nezplošťující teoretické vymezení problematiky digitální propasti. K postihnutí všech rovin jsem využila model přístupu k technologii podle Van Dijka. Analýza mě přivedla k návrhu doplnit Van Dijkův model o rovinu kooperativní, která se mi jeví být logickým vyústěním jeho modelu a nezbytným aspektem překonávání digitální propasti. Tato rovina vyjadřuje především význam vzájemné komunikace, propojenost, dostupnost a možnost pro každého manifestovat své potřeby.

To považuji za důležitý závěr své práce, digitální propast nelze eliminovat na využívání či nevyužívání technologie. Nevymizí ani ve chvíli, kdy budou všichni členové vlastnit a ovládat ICT, ale až v momentě, kdy jej budou schopni kreativně využívat k dosažení prospěchu všech.

Teoretická část práce vyvolává řadu otázek, na některé z nich jsem se pokusila najít odpověď ve vlastním empirickém šetření. Klíčovým se ukázal zejména koncept naučené bezmocnosti a vnímání osobní *self-efficacy*, což se jeví jako zásadní principy ovlivňující schopnost jedince vyrovnat se s novými podmínkami a adaptovat se na život v informační společnosti. Respondenti sami sebe vnímají jako vyloučené, pocítují tlak okolí, na který reagují rezistentně či popřením.

Identifikovala jsem základní motivy a bariéry, které mají vliv na rozhodnutí člověka překonat digitální propast. Jednotlivé motivy a bariéry se odvíjejí od osobnosti jedince a lze je rozdělit do základních čtyř typů – Hledač, Trendista, Konzument a Aktivista. Primární motivace není ale při překonávání digitální propasti to nejdůležitější. Většina respondentů do kurzu nastoupila, protože se jednalo o výhodnou nabídku a nebyla to jejich primární cílená volba. Až v momentě nástupu do kurzu, a zejména po jeho absolvování, se stává počítačová gramotnost vzdělávací potřebou. Absolvování kurzu také vede k zájmu o vzdělávání i v jiných oblastech. Toto zjištění jsem shrnula do ústřední kategorie nazvané vzdělávací transfer. Jde o posun jedince z digitální propasti, který je ovlivňován motivy a bariérami závislými na osobnosti jedince, a realizován je až na základě dostupnosti a srozumitelnosti pro osobnost respondentů. Dostupnost zahrnuje stránku finanční, časovou, ale i plnou akceptaci a porozumění dané cílové skupině. Srozumitelnost je další nezbytná podmínka, ukázalo se, že neporozumění je hlavní příčina neúspěchu a vrací jedince zpět „na dno propasti“. V kontextu s výzkumem vede zpět k posílení syndromu naučené bezmocnosti a posílení rezistentního postoje. Kvalitně realizovaný vzdělávací transfer naopak dokáže spustit restrukturalizaci zdrojů, aktualizovat motivační systém, funguje jako most přes digitální propast a vede k zájmu i o další oblasti.

Cesta přes digitální propast je procesem vyžadujícím naplnění podmínek na několika rovinách a často restrukturalizaci vnitřních i vnějších zdrojů, což je pro jedince „ze dna propasti“ obtížný úkol. Zajistit transfer přes digitální propast by měli především jedinci z jejího vrcholu, čímž by v souvislosti s doplněným Van Dijkovým modelem došlo k naplnění všech rovin přístupu k technologii, včetně nově identifikované roviny kooperativní.

Poděkování

Tento článek vznikl v rámci projektu Škola: výzkum vnitřních procesů a vnějších podmínek jejího fungování (GA406/09/H040) financovaného Grantovou agenturou České republiky. Autorka děkuje za poskytnutou podporu.

Literatura

- BOURDIEU, P. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-518-3.
- DAHLBERG, L. *Internet Research Tracings: Towards Non-Reductionist Methodology* [online]. New Zealand: Massey University, 2004. [cit. 2009-03-05]. Dostupné z: <<http://jcmc.indiana.edu/vol9/issue3/dahlberg.html>>.
- DIJK, J. A. G. M. Van. *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2005. ISBN 1-4129-0402-1.
- DOMBROVSKÁ, M. *Informační chování, informační etika, informační ekologie* [online]. 2002. [cit. 2009-05-01]. Dostupné z: <<http://www.inforum.cz/archiv/inforum2002/prednaska37.htm>>.
- EASTIN, M. S., LA ROSE, R. Internet Self-Efficacy and the Psychology of the Digital Divide. *Journal of computer mediated communication* [online], 2000, roč. 6, č. 1. ISSN 1083-6101. [cit. 2009-14-12]. Dostupné z: <<http://jcmc.indiana.edu/vol6/issue1/eastin.html>>.
- FRIČ, P., POTŮČEK, M. Model vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu. *Sociologický časopis*, 2004, roč. 40, č. 4, s. 415–431. ISSN 0038-0288.
- FUCHS, CH., HORAK, E. Informational capitalism and the digital divide in Africa. *Masaryk University Journal of Law and Technology* [online], 2007, roč. 1, č. 2, s. 11–32. [cit. 2010-03-05]. Dostupné z: <http://storage02.video.muni.cz/prf/mujlt/storage/1205244869_sb_s02-fuchs.pdf>. ISSN 1802-5951.
- Informační společnost v číslech*. Praha: Český statistický úřad, 2010.
- JAMES, J. *Ridging the Global Digital Divide*. Cheltenham: Edward Elgar, 2003. ISBN 1843762064.
- JEDLIČKOVÁ, P. *Přístup k využívání ICT z hlediska dalšího vzdělávání: nerovnosti v zapojení do informační společnosti*. Praha: NVF, 2006. ISBN 1801-5476.
- KATZ, J., RICE, R. *Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement, and Interaction*. Cambridge, MA: MIT Press, 2002. ISBN-100-262-11269-8.
- KROKER, A., WEINSTEIN, M. The Theory of the Virtual Class [online]. In *CTheory*. Montreal: New World Perspectives, 1994. [cit. 2009-04-30]. Dostupné z: <<http://www.ctheory.net/dt1a.asp>>.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-551-2.
- LÁTAL, I. *Kognitariat a jeho pojmání* [online]. [cit. 2010-01-05]. Dostupné z: <<http://209.85.135.132/search?q=cache:ty3vBAUv8xoJ:www.kscm.cz/viewDocument.asp%3Fdocument%3D3780+kognitari%C3%A1t&cd=1&hl=cs&ct=clnk&gl=cz>>.
- LUPAČ, P., SLÁDEK, J. The Deepening of the Digital Divide in the Czech Republic [online], *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 2008, roč. 2, č. 1. ISSN 1802-7962. [cit. 2009-18-04]. Dostupné z: <<http://www.cyberpsychology.eu/view.php?cisloclanku=2008060203&article=2>>.
- PALÁN, Z. *Lidské zdroje*. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0950-7.

- RABUŠICOVÁ, M., RABUŠIC, L., ČIHÁČEK, V. Motivy a bariéry ke vzdělávání dospělých: Učíme se všichni po celý život? *Příspěvek prezentovaný na konferenci 14. Konference ČAPV Současné metodologické přístupy a strategie pedagogického výzkumu*, Plzeň, 5.–7. září 2006 [online]. [cit. 2010-03-05] Dostupné z: <www.phil.muni.cz/wupv/home/Documents/.../vzdělávání%20dospělých.pps>.
- RABUŠICOVÁ, M., RABUŠIC, L., ŠEĐOVÁ, K. Motivace a bariéry ve vzdělávání dospělých. In RABUŠICOVÁ, M., RABUŠIC, L. (Eds.). *Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 97–112. ISBN 978-80-210-4779-2.
- SAK, P. a kol. *Člověk a vzdělání v informační společnosti*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-230-0.
- SMĚKAL, V. *Pozvání do psychologie osobnosti. Člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister & Principal, 2002. ISBN 978-80-87029-62-6.
- STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: ALBERT, 1999. ISBN 80-85834-60-X.
- ZLATUŠKA, J. Informační společnost [online], *Zpravodaj ÚVT MU*, 1998, roč. VIII, č. 4. ISSN 1212-0901. [cit. 2010-04-30]. Dostupné z: <<http://www.ics.muni.cz/toCP1250/bulletin/issues/vol08num04/zlatuska/zlatuska.html>>.
- ZOUNEK, J. Život a vzdělávání dospělých v éře informačních a komunikačních technologií. In RABUŠICOVÁ, M., RABUŠIC, L. (Eds.). *Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 145–167. ISBN 978-80-210-4779-2.

O autorece

Mgr. HANA ZUKALOVÁ je absolventkou magisterského studijního programu sociální pedagogika a poradenství na Ústavu pedagogických věd Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Text vychází z magisterské diplomové práce, kterou autorka zpracovala pod vedením Jiřího Zounka a obhájila v červnu 2010. V současné době pokračuje v doktorském studiu oboru pedagogika.

Kontakt: hanna@mail.muni.cz

About the author

HANA ZUKALOVÁ has a diploma in social pedagogy and counselling from the Department of Educational Sciences, Faculty of Arts, Masaryk University. She is currently student of a doctoral programme at the same department. Her article is based on her Master's thesis at the Department of Educational Sciences, June 2010.

Contact: hanna@mail.muni.cz